

“TURKIY XALOLAR FOLKLORINING OIYOSIY O’RGANILISHI MASALALARI”

mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman

UMAR BOQIY “LAYLI VA MAJNUN” DOSTONINING MATNI VA ADIB MAHORATI HAQIDA

Maqsuda JAMMATOVA

*UrDU Akademik litseyi ona tili va adabiyot fani o`qituvchisi,
filologiya fanlari bo`yicha falsafa doktori (PhD).*

jammatovamaqsuda1976@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15291016>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Umar Boqiyning “Layli va Majnun dostonining yaratishdagi mahorati, til bilish salohiyati haqida fikr yuritiladi. Dostonning badiiyati, syujeti, tasvir vositalari va arabiy, forsiy qatlamga oid so‘zlar tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Umar Boqiy, “Layli va Majnun”, syujet, sa‘j, shevaga xos so‘zlar, iboralar, badiiy tasvir, leksik qatlam.

Аннотация. В данной статье рассматривается мастерство Умара Баки в создании эпоса «Лайли и Мажнун» и языковые навыки. Анализируются сюжет, образность и слова, относящиеся к арабскому и персидскому слоям эпоса.

Ключевые слова: Умар Баки, «Лейли и Мажнун», сюжет, фабула, диалектные слова, словосочетания, художественный образ, лексический пласт.

Annotation. In this article, Umar Baqi's skill in creating the epic "Layli and Majnun" and language skills are discussed. The story, plot, imagery and words related to the Arabic and Persian layers of the epic are analyzed.

Key words: Umar Baqi, "Layli and Majnun", plot, dialectal words, phrases, artistic image, lexical layer.

“Layli va Majnun” dostonining Umar Boqiy varianti o‘zining muallifiga ega bo‘lishi bilan birga xalq varianti sifatida baholanadi. Chunki asarning til xususiyatlari va bayon qilish uslubi qo‘lyozma nusxalarda tarqalgan xalq dostonlarinikidan deyarlik farqlanmaydi. Biroq, bu variantda Qur‘on oyatlaridan tanlab voqealarga mos joylarda matnga kiritib yoborilgan. Shuningdek, anchagina arabiy, forsiy o‘zlashmalarga oid murakkab so‘zlar uchraydi. Bir so‘z bilan aytganda, matnda Umar Boqiyning til bilish salohiyati o‘zini namoyish qilib turadi. Jumladan, asar matnida mutavajjih, af‘ol, munqata‘, tarahhum, muqotala, payg‘om, muazam, mukarram kabi arabcha; otash, go‘sha, siporish, tirboron, obdor, ko‘h, bisyor, sad chandon kabi forsha so‘zlar; xanjari obdor, otashi ishq singari izofalar ko‘plab uchraydi.

Adib o‘z asarida shevaga xos so‘z va iboralarga ham murojaat qilgan. Masalan, “qo‘zg‘almoq” so‘zni asarda “qo‘pmoq” tarzida berilgan: “Darhol o‘rnidin qo‘pdi”. [8-bet] “Birdan” so‘zi o‘rniga, “sachrab”, “kichik” so‘zi ma‘nosida “ushoq” so‘zi

“TURKIY XALOLAR FOLKLORINING OIYOSIY O‘RGANILISHI MASALALARI”

mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman

ishlatilgan: “o‘rnidin sachrab qo‘pdi”: [12-bet] “ushoq bolalar” “jinni”, deb tosh otar erdilar”: [10-bet]

Umar Boqiy doston syujetini nasriy bayon qilish jarayonida xalq ijodiyotiga xos ko‘plab usullardan unumli foydalana olgan. Asarning tarkibida saj‘ usuliga te-tez murojaat qiladi: “Ul naokat bo‘stonining navniholi va Eram bog‘ining sohibjamoli, husn iqlimining Shahsuvori, latofat xalqining tojdori parivashg‘a ... basad salom” [26-bet].

“Ey ishq dashtida yagonai zamon va muhabbat vodiysida nodirai davron... [34-bet].

Adib voqealar tasviri jarayonida obrazlar ruhiyati va kechinmalarini ta’sirchan ifodalash uchun mubolag‘aviy ifodalarni qo‘llaydi:

“Yuz ming nola va tazarru birla bu kechani yoritdi” [5-bet].

“Bular ko‘rdilar, bisyor parishon bo‘lib nola va afg‘on qo‘pordilar” [6-bet].

“Bu asnoda Majnun uyida tanho qolib erdi va yana Laylini firoqida beorom va betoqat bo‘lib, ko‘zlaridan daryolar ravon bo‘ldi. Ohi tortdi, behudona boshini urib, biyobon tarafig‘a ravon bo‘ldi” [28-bet].

Umar Boqiyning bayonida o‘ziga xos tasvirlar uchrab turadi. Masalan, yuqoridagi misolda “kechani yoritdi” birikmasini “tongni otqidi” ma’nosida qo‘llaydi.

Xuddi shunday tasvirni quyidagi jumladan ham ko‘rish mumkin:

“Ammo Qaysni otashi ishq bisyor bechora qildi. Beqaror va beorom bo‘lib, Laylini yodida kunduzni kechaga etkurdi” [7-bet].

Bu misolda ham adib “Kun bo‘yi”, “Ertadan kechgacha” tushunchalarini o‘ziga xos tarzda bayon qilgan. Ijodkor nasriy bayonni bo‘yoqdor nutq vositasida amalga oshirish uchun tashbehlardan faol foydalangan. Dostonda Ibn Salom voqeasi aytilar ekan, unga unashilganligi haqidagi xabar Layliga borib etgach, uning ruhiy ahvoli original o‘xshatishlar orqali berilgan: “Layli bu so‘zni eshitib, hayron bo‘lib, parishon bo‘ldi. Go‘yo **yuragiga xanjar tekkandek** pora-pora bo‘ldi [14-bet].

Majnun Navpalga o‘z dardini bayon qilgandan keyin Navpalning qalbida unga nisbatan mehr-muhabbat uyg‘onganligi lavhasida ham ta’sirchan o‘xshatish qo‘llanilgan: “Majnunni dard-u so‘zi Navfalg‘a ta’sir qilib, **ko‘ngli mumdek** bo‘ldi” [17-bet].

Layli o‘z o‘limi oldidan onasiga vasiyat qilar ekan, o‘z sevgilisidan judo bo‘lishning Majnunga qanday zarba bo‘lib tegishini shunday tasavvur qiladi: “Mast tevadek meni mozoring‘a kelur, albatta ul erda jon fido qilur” [44-bet]. Ijodkor bu

“TURKIY XALOLAR FOLKLORINING QIYOSIY O‘RGANILISHI MASALALARI”

mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman

yerda juda ta’sirchan o‘xshatishni ishlatib, bayondagi bo‘yoqdorlikni yuksak darajaga ko‘targan.

Adib tasvir jarayonida epitet tanlaganda ko‘proq o‘zlashma so‘zlarga murojaat qiladi va original tashbehlar yaratadi. U sovchi tanlash odatini bayon qilar ekan, bu vazifani bajaruvchi shaxsga xos epitetlardan tanlashga harakat qiladi: “Majnunga ul qiz maslahat qildilar. Ittifoq birla **xushfahm, pursuxan** kishi yubardilar” [29-bet].

Navfal haqida gap ketar ekan, adib bu shaxsga nisbatan muvofiq keladigan, uning qiyofasini gavdalandiradigan sifatlarni ifoda etuvchi so‘zlarni epitet qilib keltiradi: “Navfal arab ichida bisyor **qobil-u mukarram** va **muazzam** kishidur” [32-bet]. Umar Boqiy dostonning nasriy bayonida xalq voqeani boshlashdan oldin “Ammo ahli tahqiqalar andog‘ deb durlarkim”, “Alqissa, rivoyatlarda andog‘ bayon qilibdurlarkim” kabi an’anaviy jummalardan foydalanadi. Voqealar bayoni davomida “Holo”, “ammo va lekin”, “alqissa”, “oxirul amir” kabi yordamchi so‘zlarni faol ishlatadi. Shuningdek, asarda “bir ohi sard az dili purdard” kabi forsiy iboralarni qo‘llaydi.

Agarda adibning asarni boshlash va nihoyalash uslubiga razm solsak, unda Xiva ta’rixnavis olimlari an’analariga ergashish ham ko‘zga tashlanadi:

“Ammo band ma’lum bo‘lsinkim, barcha xaloyiqlarg‘a Haq subhono taolo farmoniga kamari xizmatni mahkam bog‘lab, ubudiyat rusumin zohir qilmoq barchadin ahamroqdur va bu jumla tarixi ishq birla otashi muhabbatda o‘rtanib ko‘nglin xolis qilmoq hammadin behroqdur. Va bu bobdin nachand dostonlarni nasr tartibi birla poklik martabasin bayon qilib, ravshan qilmoq uchun mazhari aql va kiyosat, xazinai donish va ganjinai binish, hujasta xisol va pasandida af‘ol, ya’ni hazrati Avazbek “a’lo ollohu martabatahu”ning vaqtlarida faqiri haqir Umar Boqiy beistetoat “Layli va Mahnun” din necha hikoyalarni tartib birla ohir iboralar keltirdi” [3-bet].

Albatta, xalq qissa-dostonlarida kotib kitob ko‘chirilgan davrdagi hukmdor va o‘zi haqida ma’lumot berib o‘tirmaydi va o‘z navbatida yuqoridagi uslubda murakkab jummalarga ham murojaat qiladi. Umar Boqiy doston muqaddimasida bunday uslubni qo‘llasa-da, keyingi bayonlarda xalq qissalari uslubiga tushib ketadi. Adibning bu asari o‘zi ta’kidlaganidek, nasriy bayon maqsadida amalga oshirilgan bo‘lishiga qaramay undan she’riy parchalar ham o‘rin olgan. Ijodkor asarning ilk sahifalaridanoq baytlarga tayangan holda ish ko‘rib boshlaydi.

Dostonda Qays bilan Laylining ilk uchrashuvidagi o‘zaro oshuftahol bo‘lishlari tasvirlanar ekan, adib o‘sha lavhaga monand holda ikki yosh ruhiyatini ochib berish

“TURKIY XALOLAR FOLKLORINING OIYOSIY O’RGANILISHI MASALALARI”

mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman

uchun she’riy misralarni keltirib, o’sha joydagi badiiy tasvirning ta’sirchanligini kuchaytirishga muvaffaq bo’ladi:

Ko‘zum jamolig‘a tushgach, qarorsiz bo‘ldum,

Ko‘ngulni olduribon ixtiyorsiz bo‘ldum. [6-bet].

Adibning bu usuli ham Xorazm tarixnavislarining bayon uslubiga monand keladi. Chunki Munis, Ogahiy kabi tarixchilar tarixiy voqealarga mos holda matn orasida hamisha bayt, qit‘a, masnaviy kabi adabiy shakllardan unumli foydalanishadi.

Umar Boqiy “Layli va Majnun” syujetini nasriy bayonga o‘tkazishda voqealarni muxtasar hikoya qilish yo‘lini tutgan. Shu sababli obrazlar faoliyatini qisqa tarzda yoritib o‘tgan. Zayd bilan aloqador bo‘lgan Zaynab obrazi umuman voqealar oqimidan tushurib qoldirilgan. Adib ushbu dostonni yaratishda an’anaviy syujetni saqlagan holda uni tasirchan ifodalash uchun o‘z bisotidagi barcha leksik boyliklardan foydalangan holda nasriy merosimizni boyitishga o‘zining munosib hissasini qo‘sha olgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Umar Boqiy. Kitobi “Layli va Majnun”. - Toshkent, 1910. (G‘ulom Hasan Orifjonov bosmaxonasi). - B. 46.